

TROLDSPEJLET

NR. 53 – MARTS 2025

Kære medlemmer af Karin Michaëlis Selskabet

Det er forår for Karin Michaëlis!
På flere forskellige steder i landet er der lejlighed
til at blive klogere på Karin Michaëlis og hendes
samtid:

**Lørdag d. 22. marts kl. 14 afholder
Karin Michaëlis Selskabet
ÅRSMØDE i Literaturhaus,
Møllegade 7, 2200 København N.
Vi får besøg af lektor ANNA
WEGENER fra universitetet
i Firenze, som vil holde foredrag
om ”Karin Michaëlis som journalist”.**

Anna Wegener

Karin Michaëlis var en af vore mest berejste forfattere, og gennem årtier rapporterede hun i adskillige danske aviser fra mange europæiske lande og også fra USA. Omvendt udbredte hun kendskab til nordiske forhold og skandinaviske forfattere i udlandet, især i østrigske aviser, men også gennem sine mange foredrag.

Anna har i Wien udgivet bogen ”*Von Walzer bis Untergang*” med oversættelser af nogle af Karins kronikker fra danske aviser, som opruller et vidt spektrum af emner fra Østrig. Hun er i gang med en tilsvarende bog på dansk, der udkommer på Gads forlag næste år. Den vil indeholde artikler af Karin Michaëlis fra mange forskellige lande, som hun lærte at kende på sine rejser.

Efterfølgende er der lejlighed til at stille *spørgsmål* til foredraget.

Der er *generalforsamling* for medlemmer kl. 16 efter foredraget.

Torsdag d. 10 april kl 10 - 13 holder **Kirsten Dreyer** foredrag om **Karin Michaëlis** i **FOF's Torsdagshøjskole i Glostrup medborgerhus**. Kirsten Dreyer er formand for H.C. Andersen Samfundet og Heiberg Selskabet og har udgivet en lang række brevvekslinger med f.eks. H.C. Andersen og Kamma Rahbek og bøger om begge.

Dette foredrag er det sidste i en serie med fokus på tre kvinder og tre mænd, der alle har bidraget til historiens gang: *Grevinde Danner, Baronesse Christine Stampe, I.P. Jacobsen, Henrik Pontoppidan, Johs. V. Jensen* og **Karin Michaëlis**.

Med dette foredrag afslutter Kirsten Dreyer sit **40 års højt skattede virke** ved Torsdagshøjskolen.

Tirsdag den 22. april kl. 19 kan man på **Vejen kunstmuseum**, Østergade 4, 6600 Vejen, høre et foredrag af **Lise Busk-Jensen** med titlen ”**Den nye kvinde i litteraturen**”.

I begyndelsen af 1900-tallet blev kvinderne i stigende grad samfundsborgere i lighed med mændene, men hvordan ændrede det deres kvindelighed, hvilken personlighed ville den nye kvinde udvikle? Det undersøgte forfattere som **Agnes Henningsen, Thit Jensen og Karin Michaëlis**, særligt i deres dannelsesromaner fra 1920erne.

Lørdag d. 3. maj kl. 14 afholder **Karin Michaëlis Selskabet** som led i, at *LiteraturHaus*, Møllegade 7, København, fejrer sit 20-års jubilæum, **en litterær salon:**

HJERTETS VAGABONDER

"Karin Michaëlis og Kirsten Kjær i 1930".

Her vil litteratur- og medieforsker **Karen Klitgaard Povlsen** først tale om Karin Michaëlis' roman fra 1930, **"Hjertets Vagabond"**, hvorefter skuespiller **Marie Louise Wille** læser uddrag af Michaëlis' forrygende tekst.

Kunsthistoriker **Hanne Abildgaard**, som i 2023 udgav det første kunsthistoriske værk om den utraditionelle maler, der har sit eget museum i Frøstrup nord for Limfjorden: *Kirsten Kjær – Menneskemaler*, fortæller dernæst om **Kirsten Kjær som maler og menneske**.

Derefter vil Karen Klitgaard Povlsen og Hanne Abildgaard drøfte de to kunstnere, deres værk og forholdet mellem dem med romanen **"Hjertets Vagabond"** som omdrejningspunkt.

Efter programmet vil Karin Michaëlis Selskabet invitere til *spørgsmål og samtale* omkring Michaëlis og de centrale temaer i **"Hjertets Vagabond"**.

Samtalen om de to kvindelige vagabonder bliver modereret af cand.mag. *Elizabeth Blicher*.

Karen Klitgaard Povlsen har sendt os en appetitvækker som optakt til salonen:

Karin Michaëlis var en tidlig modernist. Allerede hendes gennembrudsromaner *Barnet* og *Lillemor* fra 1902 eksperimenterede med fortælleformerne: De blev fortalt med flere stemmer i breve, dagbøger og sceniske optrin. De var melodramatiske og påvirket af tidens frankofone forfattere som fx Pierre Loti, Huysmans og Maeterlinck i opposition til naturalister som Flaubert. Hendes eksperimenterende formsprog kulminerede med romanen **"Hjertets Vagabond"** fra 1930. Det er en vild roman, fuld af stream of consciousness, patos, dekadence og kærlighed. Romanen er et portræt af Michaëlis' gode veninde, maleren Kirsten Kjær, som også var en vild og eksperimenterende modernist - i sin kunst og i sit liv.

En meddelelse:

Billedkunstneren Hannah Totickis værk inspireret af læsningen af bøger af Karin Michaëlis vil, som tidligere meddelt, blive **udstillet** på *Kirsten Kjærs museum* til efteråret. Desuden er der planlagt en udstilling af værket i 2026 på *SAK Kunstbygning* i Svendborg. Den aviserede *samtale* mellem Hannah Toticki og Karin Michaëlis Selskabets webmaster blev udsat på grund af sygdom, men vil blive ført senere.

Indhold:

Kirsten Klitgård: PÅ SANGENS VINGER – om sangerinden Camilla Bertram

Kirsten Klitgård: Karin Michaëlis er kommet til LITAUEN

Smuler: Klip fra Karin Michaëlis' noteringskalender 1907.

God fornøjelse med lytning og læsning!

På Karin Michaëlis Selskabets vegne,

Kirsten Klitgård

På sangens vinger

Om sangerinden Camilla Bertram

af Kirsten Klitgård

For enhver, der går til spil eller tager timer hos en sanglærer, er noget af det allervigtigste, hvordan læreren er. Bliver man ansporet til at øve sig, føler man, at man udvikler sig, mærker man, at man forstår mere og mere af musikken, bliver man opmuntret, eller går man nedslået fra timerne?

Aage Dons' første roman, "*Koncerten*" (1935), handler om en sangpædagog, *fru Arici*, og en gruppe unge voksne elever, der drømmer om at blive professionelle sangere. Hovedpersonen Birger er en usikker ung mand, der i sit hidtidige liv ikke har oplevet nogen nær følelsesmæssig kontakt eller særlige udsving i forholdet til andre, men i sangtimerne bliver det helt anderledes. Fru Arici river døren til hans indre op:

"Aldrig var han blevet ydmyget i den grad, aldrig havde nogen skældt ham sådan ud, og aldrig før havde hans hjerte banket i sådan fryd. Han mærkede, at han var et levende menneske, at hans følelsesliv ikke var forkrøblet helt. Fru Arici ruskede op i ham, så han glemte al sin velopdragenhed. Han var nervøs og ulykkelig og prøvede ikke på at skjule det. Hvor megen umage han end gjorde sig, kunne han ikke gøre sin lærerinde tilpas. Fra en selvsikker mønsterskoledreng blev han en famlende og snublende elev, der ikke mere stolede på sig selv. Og så – med ét lykkedes tingene for ham, uden at han selv forstod det. I hvert fald sagde fru Arici, at nu var det godt. Han syntes også selv, at *nu* klang stemmen, og han følte en befrielse. Der var øjeblikke, hvor han fuldstændig glemte sig selv, det var forløsende." ("*Koncerten*", s. 50-51)

Dons havde følt sig draget i retning af kunst, men vidste længe ikke, i hvilken retning han skulle gå. Hans første forsøg gik ud på at blive pianist og dernæst sanger, og en tid tog han privattimer hos Thorkild Roose, der underviste unge skuespilelever på Det kongelige Teater, i håb om at blive skuespiller. Navnlige sangen, som han studerede hos den kendte pædagog *Camilla Bertram*, holdt ham længe fangen, men han blev mere og mere i tvivl.

Han havde altid læst meget og begyndte nu at skrive, og i august 1929, hvor han var 26 år gammel, sendte han et manuskript til den omkring 30 år ældre forfatter *Karin Michaëlis* og bad hende om råd. Af lutter travlhed måtte hun udskyde at kigge på det i nogle måneder, men som man kan følge i "*Min kære unge Ven*", en lille samling breve til Dons fra Karin Michaëlis præsenteret af Beverley Driver Eddy i "*Skriftens Vagabond*" (2016), støttede hun ham og gav ham både praktiske og tekniske råd, samtidig med, at hun opmuntrede ham og indgød ham mod.

De mødtes første gang hos Karin Michaëlis' veninde *Herdis Bergstrøm* i 1935, det år, hvor "*Koncerten*" udkom, og dér fik hun bogen. Da hun havde læst den, skrev hun i et begejstret brev: "De er født til at skrive!", og de blev gode venner for resten af livet.

Aage Dons tegnet af Johannes Jensen 1941,
(Sorø Amtstidende 26.6.1942)

I romanen "Koncerten" holder den karismatiske fru Arici sine elever fast i et åndeligt jerngreb med sin specielle metode, der regulerer deres tilværelse, alt imens hun siger, at de har talent, og foregøgler dem en karriere. Hun er en bedragerske, der advarer eleverne mod at gå til andre sanglærere, da hendes metode naturligvis er den eneste rigtige, men i virkeligheden skader hun deres stemme.

Det er nærliggende at spekulere over, hvem der kan have været modellen for sangpædagogen. Dons havde jo været i Birgers situation, fået stort kendskab til musik for sangstemmer, selv haft forhåbninger, som han havde måttet opgive.

Kunne fru Arici være et portræt af Camilla Bertram?

Hendes far *Eduard Bertram* (1821-1897) var indvandret fra Tyskland. Han kom fra byen Nordhausen i Harzen, var søn af en organist og tog en uddannelse som litograf. Efter en kortere ansættelse i Hamburg tog han til Danmark, hvor han først arbejdede på Elmenhoffs trykkeri i Randers i fem år og 1850 nedsatte sig som selvstændig i Aalborg og efter nogle år stiftede familie. Han var en habil tegner og havde også et stort musikalsk talent, som kom til rig udfoldelse i *Aalborg Sangforening*, hvor han hurtigt blev en af de ledende kræfter. Allerede i 1854 finder man ham som medlem af foreningens festkomité, der skulle arrangere en stor sangfest i Aalborg over to dage for en række jyske sangforeninger med koncerter, udflugter, festtaler og dans. Ikke kun hans gode stemme, men også hans dramatiske talent i komiske roller som f.eks. den opblæste borgmester i Lortzings opera "Czar og Tømmermand" blev specielt fremhævet i sangforeningens jubilæumsskrift, og han blev udnævnt til æresmedlem for sin fremragende indsats gennem årtier. (*Aalborg Sangforening igjennem halvtredsindstyve Aar 1843-1893* ved Vald. Bindselev, 1893, s. 59, 67 og 104).

Det var et inspirerende hjem for hans fire børn, der voksede op i Aalborg, og de kunstneriske anlæg gik igen hos dem alle. Sønnen *Viggo Bertram* (1863-1915), der blev arkitekt, illustrerede bøger, tegnede møbler og malede akvareller. Alle døtrene havde arvet faderens musikalitet, men kun den mellemste, **Camilla Bertram** (1866-1954), gjorde musikken til sin levevej.

*Eduard Bertram: Aalborg og Nørresundby
Tegnet 1852*

*Viggo Bertram (1863-1915, arkitekt)
Karsafos ved Laholm 1909*

Begge tegninger findes i en smukt illustreret slægtsbog, hvorfra også de biografiske oplysninger ovenfor er hentet:

Viggo Bertram: *En indvandrerslægt. Slægten Bertram gennem 253 år*, 1984.

(Forfatteren, jurist og kontorchef *Viggo Bertram* (1932-2010), var søn af arkitekt Viggo Bertrams datter *Agnete*).

På Hundredårsdagen for Camilla Bertrams fødsel gav en af hendes elever, maleren **Wilhelm Seidel**, et fyldigt portræt af hende, hvori hendes karriere oprullede.

Camilla Bertram – Et 100-års minde om en stor sangerinde.

(Kristeligt Dagblads kronik, 11. juli 1966)

Det musikelskende publikum, der gik til koncert i årene efter 1. verdenskrig, erindrer den danske lieder-sangerinde Camilla Bertram. I dag den 11. juli er det 100 år siden denne musik-begavelse fødtes. Med dette som anledning og med det formål at vække minder om den store dame som dybere grund, skriver kunstmaleren Wilhelm Seidel i dagens kronik om sangerinden, der satte sin kunst så højt, at hun sagde nej til mange koncerter af frygt for ikke at slå til.

Den 11. juli 1866 fødtes i Aalborg den fremragende musikbegavelse Camilla Bertram. I fremmede landes musikleksikon finder man hendes biografi. Men i det store, danske biografiske leksikon omtales hun ikke. Så meget større grund kan der være til at redde hendes navn fra forglemmelse, mens der endnu lever mennesker, der husker hende som vor tids store Lieder-sangerinde.

Wilhelm Seidel: Camilla Bertram 1933

Som ung rejste hun til København for at komme ind på Musikkonservatoriet, men der var ingen ledige pladser. Hun gav dog ikke op, men søgte foretræde hos direktøren, Niels W. Gade. Han hørte hende synge og spille klaver – og lod hendes straks optage. Heller ikke til Carl Nielsen havde der været plads. Nu kom han ind ved samme lejlighed.

Fra konservatoriet gik vejen til Paris. Der skaffedes penge, for at hun kunne få undervisning af den berømte operasangerinde og sangpædagog, sopranen Désirée Artot. Hun kaldte Camilla Bertram sin "lille cello", men lod hende ikke desto mindre synge høje operapartier, der overanstrengte elevens stemme, så hun – trods den store hengivenhed, hun nærrede for sin lærerinde – måtte forlade hende. Vejen gik nu til Berlin, hvor Camilla Bertram studerede tysk taleteknik hos tale- og sangpædagogen, professor Hey.

Da hun havde fået sin stemme igen, begyndte hun at give koncerter. I 1891 sang hun i København, i 1892 havde hun sin første koncert i Berlin, hvor hun fik en udmærket omtale - bl.a. af den strenge kritiker Japper i "Kleines Journal". Det førte til, at hun fik ansættelse ved det berømte konservatorium i Sondershausen, hvor hun underviste sangstuderende fra hele verden. Samtidig gjorde hun stor lykke ved koncerter rundt om i Tyskland. Det vil være for vidtløftigt at referere de begejstrede udtalelser tyske musikkritikere gav. Jeg vil nøjes med at citere, hvad Robert Henriques skrev i "Dannebrog" efter en koncert herhjemme: "Frøken Camilla Bertram, der i aftes efter flere års fraværelse optrådte i København, vandt den ægteste sejr, som oven i købet var velfortjent.

Sangerindens stemme er af naturen stor og fuldtonende¹. Den benyttes med stor virtuositet, så stor intelligens i foredragets tjeneste, at man glemmer alt for den fuldkomneste sammensmeltning af det sanglige og det sjælelige. Frøken Bertrams sang virker som en solstråle efter gråvejr. Den kaster et dejligt varmt lys over de kompositioner, hun fortolker, og selv gamle, kendte sange fødes om ved den stærkt personlige Jeg-stemning, frk. Bertram råder over. Således blev Rubinsteins "Asra" til et helt lille drama, fordi sangerinden nåede langt ud over det musikalske i de få strofer og fik klarlagt både sceneri og situation med næsten ingen midler. Og Loewes ballade "Edward" syntes psykologisk sjælemaleri, så fint trevlede frk. Bertram de enkelte stemmer fra hinanden, så logisk gjorde hun rede for den voldsomme stigning i indholdet. Til gengæld foretog hun Cornelius' "Vuggesang" og Bergers "Børnesange" med en henrivende naivitet og et talent, hvis ingenuekarakter peger lige op mod scenen".

Også Sophus Michaëlis roste i "Avisen" hendes store, omfangsrige mezzosopran, der var usædvanlig smuk, fyldig og farverig i alle registre, stærk og sikker i højden, altid af en klangfarve, der ganske umiddelbart forekom øre- og hjertevindende. Hendes stemmes udmærkede skole var så godt som uden lyde; "hendes foredrag, som magtede den grandiose alvor og kraft, har også de nydeligste udtryk for det blide og skælmske. Tilhørerne, hvoriblandt mange skuespillere og musikere, var overordentlig henrykte". Hans hustru Karin Michaëlis, skrev den 12. september 1926 efter Camilla Bertrams 60-års dag i Berlingske Tidende under overskriften "Mere end Fortjenstmedaljen² i guld": "Hendes røst havde det guddommelige i sig."

Men hvorfor hørte man så sjældent denne sangerinde, der, som Leo Swane udtrykte det i nogle erindringer om Karl Schou og Harald Giersing, "i snævre kredse blev æret som en musikkens præstinde"? Hvad var det der gjorde, at hun en gang annoncerede to eller tre koncerter og aflyste dem igen? Var det særhed eller frygt for salens publikum, der skræmte hende?

Nej. Camilla Bertram var alt andet end sær. Hun var naturlig og ligetil, fuld af lune. Men et usædvanligt menneske var hun; hun kunne ikke måles med 4 almindelige alen. Det var ikke salens publikum, der skræmte hende. Tværtimod: Jo flere tilhørere, desto mere foldede hun sig ud. Musikkritikeren Gunnar Hauch skrev i "Nationaltidende" 11. juli 1926: "Hun er vor første og på sin vis eneste virkelige "Lieder"-sangerinde, hvis fortolkning af f.eks. Schubert, Brahms og Weyse er uovertrufne. Et svageligt helbred og en usædvanlig, noget nervøst betonet sky for offentlig fremtræden – eller frygt for ikke altid at kunne yde sit ypperste, sit allerbedste – begrænsede denne fremragende sangerindes optræden og bragte hende før tiden bort fra koncertribunen". – Her siger Gunnar Hauch sandheden: Som den store og ægte kunstner, hun var, frygtede hun for ikke altid at nå det højeste. Jeg husker en aften hos komponisten Fritz Crome den 28. januar 1922. Han havde samlet et halvt hundrede musik- og sangentusiaster og fået Camilla Bertram til at komme. Selvfølgelig skulle hun "overtales" til at synge – og hun sang. Der blev en forventningsfuld stilhed, da hun bad Fritz Crome tage IV. bind af Schuberts sange. Hvis han ville akkompagnere, ville hun synge "Am Bach im Frühling", og hun sang den smukke, vemodige sang med sin skønne, egale stemme. Det blev den eneste sang, hun selv fik lov at vælge den aften. Inden bifaldet var forstummet, havde akkompagnatøren grebet noderne til Schuberts "Winterreise" og begyndte forspillet til "Gute Nacht". Gribende sang hun nu den hele cyklus. Så fulgte den ene efter den anden af Schuberts berømte sange: "Aufenthalt", "Erlkönig", "Gruppe aus dem Tartarus", "Gretchen am Spinnrade" og mange andre. En af tilhørerne – jeg tror, det var forfatteren Johannes Hohlenberg - listede noderne til Schumanns "Frauenliebe- und Leben" op på noderstolen. Disse dejlige sange sang hun med en inderlighed og en klangskønhed, så tilhørerne fik tårer i øjnene. Jeg ved ikke, om komponistens enke, Clara Schumann, nogensinde fik den glæde at høre Camilla Bertram fortolke

1 Seidel har her udeladt nogle ord af Henriques' artikel: "dog ikke særlig bedaarende af Klang. Men d...". (Dannebrog, 5.1.1896)

2 Den oprindelige stavemåde i overskriften på Karin Michaëlis' artikel var "Fortjenstmedaillen", og af en teknisk fejltagelse var hendes navn blevet udeladt ved artiklen.

hendes mands sange. Men det var i hvert fald på hendes anbefaling, frøken Bertram købte sit flygel af mærket "Bechstein-Braunschweig".

Da Camilla Bertram havde sunget Brahms, hvoriblandt et af hendes uforglemmelige numre, "Von ewiger Liebe", bad Gunnar Hauch hende synge noget af Hugo Wolf. Og nu fulgte "Auch kleine Dinge können uns entzücken". Det var betagende, hvad hun kunne få ud af Paul Heyses tekst. Til sidst sang hun "Gesang Weylas", og den stemmepragt, hun udfoldede står endnu i mine øren. Det var som et helt orgelværk. Og jeg forstår godt, at fru Gunnar Hauch, den senere fru Furtwängler, forbavset spurgte mig: "Er det hende, der er svag?"

Camilla Bertram havde da, stående på samme sted, sunget uafbrudt men ubesværet i flere timer, hvad der ville have fyldt flere store koncertprogrammer. Alt kunne hun udenad. Hun anede intet på forhånd om, hvad man ønskede før hun hørte akkompagnementet. Hun var da 56 år gammel – det vil sige i en alder, hvor mange sangerinder har mistet stemmen. Da jeg sidste gang hørte hende synge, var hun over firs år. Hun havde bedt mig om at jeg ville øve mig på akkompagnementet til sange, hun havde fået lyst til at synge, bl.a. Mendelssohns "Auf Flügeln des Gesanges" og Schuberts "Litanei", og hendes stemme klang lige så ung og smuk som altid.

Hun sang også Händels kendte arie af operaen "Xerxes" og sprang ikke det pompøse recitativ over før arien "Umbra mai fu". Uforglemmeligt at høre hende, som hun stod der, gammel og blind, støttende sig til en stok.

Jeg havde den lykke at være hendes elev og vinde hendes venskab, der varede til hendes død den 28. februar 1954. Måske synes mine ord overeksponerede for dem, der aldrig har hørt hendes navn nævnes – endsige hørt hende synge. Fine kunstnere har været hende elever, Povla Frijsh³, Poul Reumert og Adam Poulsen for at nævne nogle. I sine erindringer kalder den sidstnævnte hende den fineste tolker af Heyses sange. Ovre på Rydebæck hos Wille Heise⁴ har han vist ofte haft lejlighed til at høre hende. Og det var Camilla Bertrams fortolkning af "Dyveke-sangene", der gjorde så stort et indtryk på Emil Poulsen og Betty Hennings, at de ville overtale hende til at gå til scenen. Forståeligt nok, for hun kunne som Bodil Ipsen med sin stemme udtrykke enhver menneskelig følelse. Men hun kunne ikke tænke sig at give afkald på musikken og sangen. Her mestrede hun en teknik, som hun havde lært sig ved at høre på de store italienske sangere og sangerinder, den åbne og egale syngemåde, som man ofte kunne ønske vi kunne tage ved lære af i stedet for den typisk danske, hvis hule, lukkede og nasale klang fremkommer ved, at tonen presses op i resonansrummene, hvortil den dog selv skal finde vej uden vold og magt. - Men Camilla Bertrams teknik fik sin dybe baggrund i hendes rige sind, der gav stemmen en indtrængende, rørende klang.

Havde hendes helbred været mindre skrøbeligt og hendes frygt for ikke altid at yde det højeste overvindelig, havde vi i hende haft en verdensberømt af de store. Desværre virkede hun i en tid, hvor det ikke var almindeligt at få stemmen optaget på bånd og plader. Derfor er kun fattige ord i stand til at give eftertiden en afglans af hendes sang og den betydning hun fik for de kredse, der oplevede den. Når hun til Carl Maria Webers musik sang W. von Löwenstein-Wertheims vemodige digt: "Meine Lieder, meine Sänge sind dem Augenblick geweiht", gjorde hun digterens ord til sine. Hun var et udtryk for en nu svunden kulturepoke, et ædelt menneske, der ikke gik på akkord. Ellen Reumert udtrykte det i sit digt til hende "Alt hvad ægte, lødigt vejed', satte du på kunstens alter ind".⁵

Wilhelm Seidel

3 Povla Frijsh (1881-1960), dansk sangerinde, som fik international succes, især i Frankrig og USA.

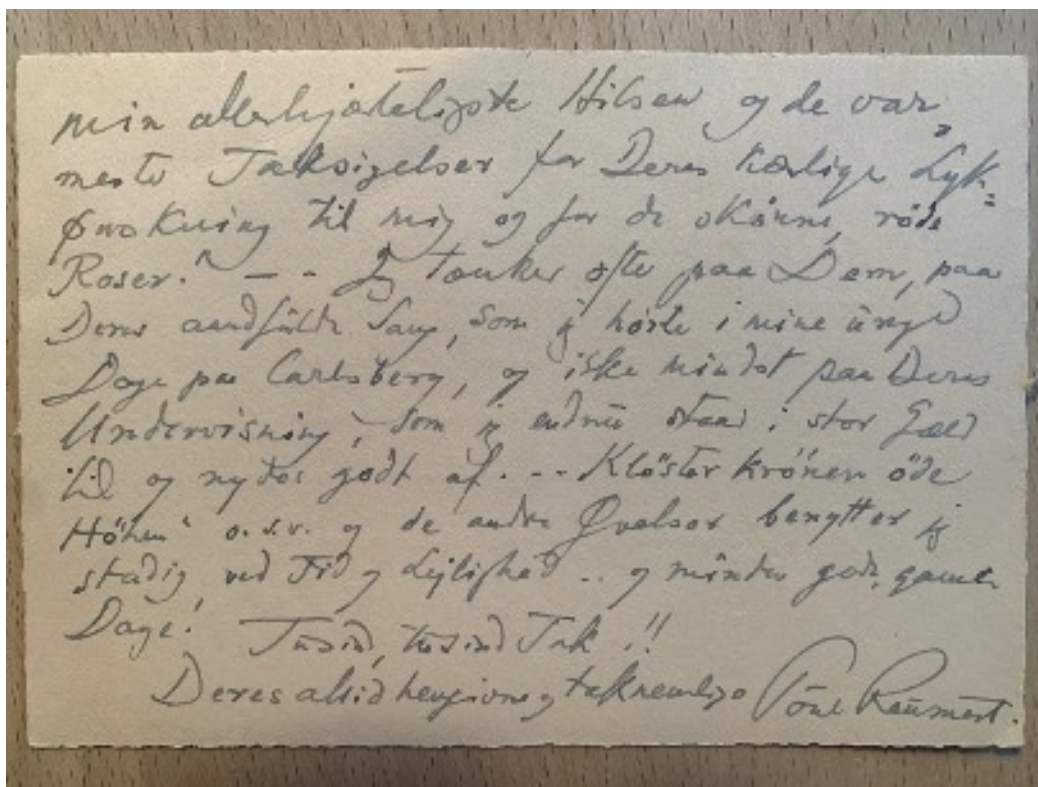
4 Den velhavende Ville Heise (1838 -1912) f. Hage, købte i 1880 den skånske herregård Rydebäck nær Hälsingborg. Året før havde hun mistet sin mand Peter Heise (1830-1879), komponisten til "Dyveke-sangene".

5 Nationaltidende, 11. juli 1926. Ellen Reumert (1866-1934) forfatter, pianistuddannet, veninde af Camilla Bertram siden konservatorietiden.

Andre stemmer

Seidel nævner, at Johannes Larsens hustru, maleren *Alhed Larsen*, fik undervisning af Camilla Bertram. Hun skrev til sin mand om det i 1917: "Min Time i Gaar gik saa udmærket, Bertram roste mig saa meget! Hun er en aldeles glimrende Lærerinde og det er en forfærdelig stor Fornøjelse at synge hos hende." (fynboerne.ktdk.dk)

Også fra *Poul Reumert*, som fik taleundervisning hos hende, lød uforbeholden ros af hendes undervisning. (Reumerts hilsen nedenfor fra 1952 er venligst stillet til rådighed af Jacob Bertram) Ingen har vidnet om en lunefuld og diktatorisk undervisning som den, fru Arici udsatte sine elever for.

min allerhøjestede Hilsen og de var
mest Taksigelser for Deres kære Lyf-
øve Kurser til mig og for de skønne, røde
Roser. -- Jeg tænker ofte paa Dem, paa
Deres aendfulte Sang, som jeg hørte i mine yngre
Dage paa Carlsberg, og ikke mindst paa Deres
Undervisning, som jeg endnu staa i stor Gæld
til og nyder godt af. -- Kløsterkrønen øde
Højen o.s.v. og de andre Qualiteter benyttes
stadig med Føj og Lyflighed -- og minde gode gamle
Dage! Tusind, tusind Tak !!
Deres altid hengivne, taknemlige Poul Reumert.

I en kronik i Berlingske Aftenavis ("*Mine Modeller*", 13.4.1960, genoptrykt i essaysamlingen "*Den arabiske prinsesse*", 1976) tog *Aage Dons* selv til orde:

"Jeg syntes dengang, og det gør jeg stadig, at Camilla Bertram er en af de betydeligste Sangerinder, jeg har hørt. Selv i en relativ høj Alder havde hendes Stemme bevaret sin sjældne Skønhed. Fru Arici i "Koncerten" kan ikke synge, hun er prætentios, med Primadonnalader. Frøken Bertram var prunkløs Naturlighed, det beskedneste der fandtes og dog stolt som en spansk seniorita. Hendes Privatliv havde ingen Lighedspunkter med Aricis. Jeg gav Frøken Bertram min Roman. Hun syntes, jeg havde Talent – *sagde* hun i hvert Fald. Og hun forstod sig paa de skønne Kunster."

Flere sangstuderende havde spurgt ham, fordi deres lærerinde mindede dem om fru Arici, men modellen for Arici var overhovedet ikke sangpædagog, skrev Dons.

I sine erindringer "*Uden at vide hvorhen*" (1976) vendte Dons tilbage til spørgsmålet og tilføjede: "Om Camilla Bertram ogsaa var en fremragende Pædagog faar staa hen. Hun lod mig blandt andet synge Sarastros "In diesen heiligen Hallen" [fra Mozarts opera *Tryllefløjten*], fordi min Dybde tillod det. Jeg har afgjort været den spinkleste og kleineste Sarastro i Verden, en Rekord i Slankhed blandt Bassangere" (s. 132-133).

Her kom han igen ind på hendes stemme: "Camilla Bertram havde en sælsomt gylden Mezzo, der dog tillod hende at tage det høje C uden Anstrengelse, selv da hun var omkring de tres". Han

mindedes hendes foredrag af nogle sange af Hugo Wolf og kaldte mindet om dem ”Erindringens Juveler”.

Politikens mangeårige musikkritiker *Charles Kjerulf* skrev om stemmen: ”Hendes Stemme er hverken stor eller stærkt farvet, ja næsten saa svag, at den til Tider klinger svagelig, men den har en indtagende, rørende Klang, og den taler et saa klogt, ja indtrængende Tone-Sprog, at den i lige Grad gaar til Hjertet og Hjernen”. (i en udateret kopi af en anmeldelse, Det kgl. bibliotek, NKS 2731 folio).

Maleren *Karl Schou* og hans hustru Marie havde ofte kunstnere på besøg i deres hjem i Valby, Valdal, og en af gæsterne, kunsthistorikeren *Leo Swane*, hørte tit hos dem Camilla Bertram synge for gæsterne. Hun sad enten syngende ved klaveret eller gik frem og tilbage med ”stille, udtryksfulde haandbevægelser”, og af hendes foredrag ”fornemmede man en mægtig sjælelig indlevelse”.

Den stemning, der gjorde, at tilhørerne ikke kunne få nok af hendes fortolkning af lieder af Schubert, Hugo Wolf eller Robert Franz, har Karl Schou fastholdt i et maleri.

(Leo Swane: *Valdal, Erindringer om Karl Schou og Harald Giersing*, Berlingske Tidendes kronik, 18. juni 1960).

*Karl Schou: Camilla Bertram, 1911.
(Billedet stillet til rådighed af Jacob Bertram)*

Også andre billedkunstnere har villet vise hendes særlige personlighed; *Fritz Syberg*, *Johannes Larsen*, og avistegneren *Gerda Ploug Sarp*.

Hun kom også i hjemmet hos Karin Michaëlis' klaverlærer **Victor Bendix**, og han tilegnede hende sit opus 21, ”*Poésies de Victor Hugo*”, sange med klaverakkompagnement, (1887). Disse karakteriseredes af musikforskeren Erik Abrahamsen som ”både drømmende og livfulde” (lex.dk, Victor Bendix).

Ægteparret Michaëlis hørte hende synge hos Bendix, og som nævnt af Seidel har de begge beskrevet hende i avisartikler.

Sophus Michaëlis var en kyndig anmelder af både litteratur og billedkunst, og han kunne også udtale sig velinformeret og nuanceret om liederang. I sin meget positive anmeldelse af en koncert med Camilla Bertram, som Seidel citerer en del af, motiverede Michaëlis sine lovord ved at gå

nærmere ind på flere af de fremførte sange. I dem viste sangerinden ”en mere og mere betagende Mangesidighed”. Han priste den ”psykologiske Ægthed” og fæstede sig ved, at ”det i hvert Vers tilbagevendende Klageudbrud” i ”Edward” [en oversættelse af en gammel skotsk ballade om et fadermord] af Carl Loewe ”blev vidunderligt varieret”. (citeret fra en afskrift af anmeldelsen i ”Avisen”, som desværre er udateret, foretaget af Camilla Bertrams yngre søster Anna, pens. kommunelærerinde, i Jacob Bertrams arkiv. Det er uvist, hvilken avis der menes).

To måneder efter Camilla Bertrams 60-års fødselsdag kunne man i Berlingske Tidende læse en forsinket lykønskingsartikel af Karin Michaëlis.

Mere end Fortjenstmedaillen i Guld

(Berlingske Tidendes Søndagstillæg ”Lørdag Aften” i afsnittet Kvinden og Hjemmet, d 12. sept. 1926.)

For en Tid siden fyldte en Sangerinde de tres. Bladene skrev nogle kønne Mindeord om hende, og saa var det forbi. Jeg sad midt i et stort Arbejde og kunde ikke tage mig Fritid at sende den Hilsen, der laa saa varm og god inde i mig. Nu kommer den.

Vi mødtes for længe siden i det store, gæstfri Hjem i Nørresøgade hos Victor og Rigmor Bendix. Engang om Maaneden var der aabent Hus, og da samledes mange Kunstnere og mange Ikke-Kunstnere. Der blev musiceret, fra vi kom, til vi, ud paa Natten, skiltes. Sunget og spillet blev der, snart optraadte Solister, snart var det Samspil.

Flere Gange forsøgte Vært og Værtinde at overtale en stille, bleg Kvinde – der havde noget over sig af visnede, men stærkt duftende Violer – til at synge. I hendes Øjne var et sælsomt Skær af Godhed, Smerte og Fjernsyn. Man kunde tro om hende, at hun formaaede at læse i Fremtiden, at hun vidste, hvad der gik for sig Tusinder af Mile borte, at hun havde tømt den Kalk, der er mere bitter end Døden.

Hun var ligesom nærværende og fraværende paa samme Tid. Kun lidet deltog hun i de ofte højtbløgende Samtaler, hvormed vi udfyldte Musikpavserne. Men talte hun, var der noget i Stemmens Klang, der bragte os alle til at dæmpe vore unge, larmende Røster, til at se hen og lytte.

Synge vilde hun hun ikke, trods al Nøden. Synge kunde hun ikke. Hun saa dødelig forskræmt ud ved Tanken.

Men saa en Aften gav hun efter. Husets Herre satte sig til Klaveret, og han – maaske den bedste Sangledsager Danmark har ejet det sidste halvhundrede Aar, begyndte at prælude. Af Præludiet voksede en af Ingemanns Morgen- og Aftensange ud. Frøken C a m i l l a B e r t r a m aabnede Munden, denne bevægelige, smertebevægede Mund hvor jeg ser den for mig og saa sang hun. Nej, hun sang ikke. Hun hviskede. Kan man maale en Stemmes Volumen, var denne ikke større end et Knappenaalshoved. Klang havde den heller ikke. Det var bare en lille Hvysken. Som, hvis en Mor beder for sit døende Barn og er bange for at vække det til ny Smerte ved sin Bøn. Virkelig ikke andet.

*Camilla Bertram, tegnet af Gerda Ploug Sarp
Berlingske Tidende, 12.9.1926*

Vi stod og lyttede af Høflighed. Maaske af Medlidenhed. Skønt Ungdommen kender ikke ret meget til Medlidenhed. Men vi begreb ikke rigtig, hvorfor nogen vilde plage denne Dame til at synge, naar hun saa aabenbart hverken havde Lyst eller Stemme. Et Par af os blev staaende i

Nærheden. Blev staaende, som man undertiden staar og lytte til Suset af en [sic] enkelt Træs Løv, uden at gøre sig Tanke om, hvorfor man egentlig bliver staaende.

Manden ved Klaveret tog i Tangenterne med en Nænsomhed, som den, hvormed Hunfuglen dækker sine Unger. Han spillede, saa Klaveret næsten kun aandede. Tonerne blev svagere, de stræbte efter at underordne sig denne Stemme, som ingen Stemme var. Et pianissimo, jeg aldrig før og aldrig senere har hørt.

Camilla Bertram stod og sang. Hendes Blik svævede i fjerne Drømmeriger. Hun saa os ikke. Hun saa maaske ind i de Sange, der groede ud af Stilheden. Maaske. Maaske lyttede hun til Klaverets nænsomme blide Nynnen.

Vi var mange Mennesker, delt i mange Grupper, i mange Værelser. De to blev ved Klaveret med et Par enkelte staaende omkring. Saa øgedes denne lille Gruppe. Den blev større. Den blev stor. Larmen af Samtale – denne Mudren af mange sagte og halvhøje Stemmer hørte op. Alt tav. Alt lyttede.

Men Camilla Bertram saa intet, hørte intet. Hun fulgte kun Klaveret, som den Blinde følger sin Hund. Stemmen begyndte langsomt, ganske langsomt, at vokse. Den mindede om et Strenginstrument – men hvilket? Maaske et saadant, som de gamle Jøder brugte ved deres Ritus. Men endnu var det ikke Stemmen, der var det afgørende. Det var den Sjæl, der gik ud iblandt os. En Sjæl, der forkyndte, hvad Sjæl vil sige.

Og saa skete der noget.

To unge Mennesker stod Arm i Arm. Den ene hviskede til den anden: - Du, jeg vilde ønske, at Frøken Bertram vilde synge den Sang for mig, naar jeg skulde dø!

Den anden svarede: - Underligt, du siger det, for jeg stod netop og tænkte paa det samme!

Men der skete mere endnu. Længere borte stod en Klynge af Mennesker, der havde naaet Livets Solhøjde. En Mand, der ikke led af Sentimentalitet, sagde pludselig højt: - Kunde man høre den Sang sunget saaledes, vilde det være let at dø! Og tre Røster hævede sig som i Kor og sagde: - Akkurat det samme tænkte jeg!

Seks Mennesker hører en lille Aftensang, sunget af en Røst saa ringe, og seks Mennesker ønsker at faa denne Sang sunget af denne Stemme i deres Dødsøjeblik – for saa vilde det være let at dø!

K a n n o g e n F o r t j e n s t m e d a i l l e i G u l d v æ r e s a a s t o r e n U d m æ r k e l s e ?

Naa, saa gled Timerne. Frøken Bertram blev ved at synge. Stemmen voksede, umærkeligt lidt ad Gangen, men en Anelse for hver Sang. Som visse Blomster, der vokser næsten synligt efter Regn. Stemmen ikke blot øgedes i Styrke, men i Vellyd. Der kom Perlemorglans over den.

Det var ikke mere et Selskab af mange forskellige Mennesker. Det var en tæt Krans af Menneskelighed, der stod omkring den Syngende. Hun tænkte slet ikke paa at standse. Hun saa slet ikke, at vi stod fylket om hende. Hun var borte, var i den store Ekstase. Men vi, som lyttede, vi begreb ikke det Under, der foregik for Øjnene – eller rettere for Ørene – af os: at en Stemme, der ingen Stemme var, voksede op som Sædekornet, Fakiren kaster i Jorden, og hvoraf et Træ vokser op, saa stort, at en voksen Mand klatrer op deri. Vi forstod det ikke.

Det Øjeblik kom, da Husets Herre maatte rejse sig fra Klaveret. - Udenbys Gæster maatte vel bort, eller hvad det nu var. Frøken Bertram saa sig et Nu omkring, som blev Rummet omkring hende fuldkommen tomt. Saa satte hun sig til Klaveret. Og blide, dæmpede Klange lød under hendes varsomt søgende Fingre.

Jeg ved kun to Kvindestemmer i Verden, der har gjort det Indtryk paa mig som Camilla Bertrams den Nat. Den ene - er ingen Stemme - den tilhører N i n a G r i e g, den anden tilhører Østrigs største Liedersangerinde E m m y H e i m. De Gæster, der havde langvejs hjem, maatte bort, vi andre blev. Jeg tror, Solen var oppe, men endnu sang hun. Og nu havde Stemmen ikke blot Perlemorets hvidlige Glans, nu var den farvet af Rav og Guld – ja, af Solen selv. Nu klang den som en Fanfare

Vi oplevede et Under. Vi fattede selv, det var et Under. Og da vi i det lyse Gry gik ad de tomme Gader, talte vi om denne daarende og helligdomsfyldte Røst. Hvorfor var Camilla Bertram ikke Danmarks største og mest kendte Sangerinde? Ja, hvorfor?

Jeg har senere en eneste Gang hørt hende ved en Koncert. Ak Det var kun Natsommerfuglen, der svirrede mod Lyset og brændte sine spæde Vinger. Ejede hun slet ingen Ærgerrighed? Var der i hende slet ingen Trang til at synge for Mængden? Sang hun helst for sig selv eller for Daadyrene, der græssede inde paa Eremitagens Sletter?

Jeg ved det ikke.

Med Aars Mellemrum oplevede jeg igen at høre Camilla Bertram synge i det Hjem, hvor jeg første Gang hørte hende. Hver Gang blev jeg uendelig rigere – og (saalænge det varede) mere beskeden. Hendes Røst, der havde det Guddommelige i sig, syntes at sige til alle os farende og stræbende Folk: Samler Eder ikke Skatte, som Møl og Rust kunne fortære Oversat: Alt er, ret beset, som Sangens Toner, der forsvinder i Evigheds-Æteren og dog aldrig forsvinder. Gemt og dog ikke glemt. Skriv i Sand, og du skriver ligesaa godt for Evigheden, som hvis du skriver med Ildbogstaver. **A l t f o r g a a r, o g i n t e t f o r g a a r.**

Camilla Bertrams Stemme, er vel den mindste, der sang for Mennesker – er vel den, der gjorde det dybeste Indtryk.

Denne Røst syntes sammensat af Kvinders Taarer grædt i ensomme Nætter, af Stjerner Lys og Vandes sagte Rislen mod Evighedens fjerne Kyster

Disse Ord skulde være min Tak: Min Tak paa manges, manges Vegne til Camilla Bertram.

(På grund af en teknisk fejltagelse var forfatterens navn udeladt, men læserne var blevet oplyst om dette i en lille notits dagen før)

Overvejelser om Karin Michaëlis' kronik

Da Karin Michaëlis skrev denne artikel, havde hun i årevis været en frejdig og ubekymret taler på internationalt plan, og hun havde åbenbart svært ved at sætte sig ind i, hvilke kvaler der gik forud for Camilla Bertrams optræden, hvor selv de mindste nuancer var af vigtighed.

Måske var det et udtryk for Karin Michaëlis' ønske om at skrive med en vis dramatik, at hun også skrev, at *Nina Grieg* (1845-1935) ”ingen Stemme” havde. Den gjorde dog fyldest ved Griegs koncerter i mange år, og Grieg betragtede hende som den bedste fortolker af hans sange. Karin Michaëlis kan højst have hørt Nina Grieg synge på ældre dage.

En lignende overdrivelse synes at ligge i hendes omtale af sig selv og sin mand som tilhørende ”*Ungdommen*”, modsat sangerinden. Hun selv var kun seks år yngre og Sophus Michaëlis et år ældre end Camilla Bertram.

Da *Victor Bendix* tilegnede Camilla Bertram sangene til tekster af Victor Hugo, var hun kun 21 år gammel, en stor kompliment til en så ung sanger. Han havde dengang, måske for ikke at belaste hende for meget, uropført dem med den 28-årige mere robuste og rutinerede Beatrice Diderichsen. Det er smukt at se, hvor nænsomt han senere i sit hjem hjalp Camilla Bertram over den anspændthed, hun måtte igennem, før hun kunne åbne for sit skatkammer af lieder.

Efter læsningen af Dons' roman ”Koncerten” skrev Karin Michaëlis til den unge forfatter om fru Arici: ”Stakkels gamle Svindlerske – ogsaa hende faar man ondt af, som man har ondt af de allerfleste”. (januar 1936).

I betragtning af denne evne til medfølelse kan det undre, at Karin Michaëlis så tydeligt udstillede Camilla Bertrams vanskeligheder i sin kronik. Trods den store ros, som kronikken ogsaa rummer,

ville den måske være bedre egnet som nekrolog end som fødselsdagshilsen. Men ingen nekrolog måtte udelade sangerindens virke som lærer. Modsat fru Aricis undervisning var Camilla Bertrams meget gavnlige for elevernes stemmer, og hun gav dem desuden kulturelt udsyn.

Karin Michaëlis har koncentreret sig om de indtryk, hun selv har fået. Dem har hun omformet og udvidet til en fantasifuld og intensiv skildring med stærkt optrukne kontraster – uden at nævne en eneste komponist.

Som *Jacob Bertram*, der er søn af Viggo Bertram, forfatteren af slægtsbogen, skrev i en mail om Karin Michaëlis' artikel: *"Den er bevægende at læse, både smuk og trist."*

Efterspil

Hvad syntes Camilla Bertram mon selv om den fødselsdagshilsen, Karin Michaëlis havde sendt hende?

I et brev dateret 5. januar 1933, fra den nu 66-årige sangerinde, kaldte hun den *"Deres smukke, varme Omtale af mig paa min 60aars Fødselsdag"*.

Måske var det hendes oprigtige mening, men man kan ikke være sikker på det, da brevet er skrevet for at bede Karin Michaëlis om en anbefaling. Brevet kommer hurtigt til sagen:

"... da jeg, grundet paa tiltagende Svaghed, for to Aar siden maatte opgive min pædagogiske Virksomhed - desværre har jeg i den nærmeste Fremtid ikke Udsigt til at dø, saa jeg er henvist til at leve af min Aldersrente, og vil nu søge at opnaa et eller andet Legat. Jeg tvivler ikke om at Deres saa kendte og skattede Navn vil kunne bidrage til at tyngede ned i Vægtskaalen til Fordel for mig. Men, kære Fru Michaëlis, gør det Dem for megen Ulejlighed i Deres saa travlt optagne Tid, eller har De, i det Hele taget, noget derimod, saa betragt dette som uskrevet. De har vel aldrig modtaget det Brev, jeg sendte til Thurø, med Tak for Deres venlige Erindring om mig?"

Der findes et brev til Karin Michaëlis fra *Marie Syberg*⁶, skrevet den 2. februar samme år.

Det fremgår af brevet, at Marie Syberg har henvendt sig til flere, også Karin Michaëlis, i den hensigt at samle pekuniær støtte til veninden Camilla Bertram i form af et månedligt beløb, og at forfatteren har sagt nej og meget udførligt har motiveret sit afslag.

Det er ikke svært at forstå, at Karin Michaëlis havde betænkeligheder ved at påtage sig en ny udgift netop i dette år, hvor hun måtte forvente, at venner og bekendte sydfra ville tage imod hendes tilbud om husly på Thurø, hvis de kom i vanskeligheder. Det havde længe trukket op til Hitlers magtovertagelse den 30. januar 1933, og desuden hjalp hun i forvejen til mange sider.

Marie Syberg takker i brevet for redegørelsen og kan heldigvis meddele, at der er kommet løfter om ca. halvandet hundrede kr. om måneden. Hun takker også for, at Karin Michaëlis har gjort hende opmærksom på et andet legat, som Camilla Bertram evt. kunne søge.

Der findes yderligere et brev fra *Camilla Bertram* til Karin Michaëlis, men først fra d. 11. december 1933. Hun har været sengeliggende og undskylder, at hun ikke har svaret tidligere på *"Deres søde, venlige Brev, som var ganske ligesom Dem ... og den smukke Anbefaling, som jeg idag har indsendt saavel til det "Classenske Fideikommis" som til "Ipsens Sønners Legat". "*

⁶ Marie Syberg (1865-1934) var rigsdagsstenograf og søster til maleren Fritz Sybergs første hustru, maleren Anna Syberg, der døde i 1914, kun 44 år gammel, fra mand og syv børn. Marie var i 1913 blevet skilt fra maleren Karl Schou og giftede sig i 1915 med sin svoger Fritz Syberg.

Det er et brev på hele fire sider. Ud over at udtrykke medfølelse med Karin Michaëlis, som har ondt ”i Deres saa travle Hænder, som er saa nødvendige for Dem til Deres Arbeide”, fortæller Camilla Bertram om sin skuffelse over resultatet af en ansøgning til Kulturministeriet om støtte, som flere, incl. Karin Michaëlis havde syntes, hun burde få. Hun havde modtaget 200 kr., ”som jeg, man tilgive mig, opfattede næsten som en Haan mod mit Arbeide.”

Hendes professionelle stolthed var såret. Ganske vist havde brevet fra ministeriet indeholdt en besked om, at hun kunne søge igen det følgende år, men det havde hun ikke megen lyst til.

”Hvad mener De? Er jeg for storsnudet i min Fordring? Jeg tvivler stærkt paa, om man vilde have budt en Mand i min Stilling en lignende latterlig lille Sum – Naar jeg mindes mit ihærdige Slid her i Danmark for at ”gavne mit Land”, ”ved at lægge mine Evner og Kræfter her”, som Victor Bendix, Emil Poulsen og Fru Hennings mfl. mente burde være min Pligt, og tænker paa, hvor mange Sangeres og Skuespilleres Stemmer jeg reddede fra Undergang, saa synes det mig dog en vel liden Anerkendelse af mit Værd.”

Netop den manglende forståelse for hendes lærergerning oprørte hende, og hun vedlagde en kopi af den anmeldelse af *Charles Kjerulf*, som er citeret ovenfor (s. 7), et dokument, som hun selvfølgelig også må have indsendt sammen med sin ansøgning. Deri stod sort på hvidt:

”Frøken Bertram maa være en ypperlig Lærerinde. I hver eneste Sang, som hun foretog i Aftes, viste hun som i et Eksempel i Miniature-Format, hvorledes det alt sammen skulde forstaaes og gøres.”

På dette tidspunkt var Kjerulf død, men, tilføjede Camilla Bertram, ”Jeg ved, han i sin Tid har udtalt, at jeg var den eneste virkelige Sang og Stemmeoplysningslærer i Danmark, men jeg havde den Fejl, at jeg var for grundig (ifølge min tyske Afstamning)”.

Her følte Camilla Bertram, at hun havde været for åbenhjertig, og undskyldte sig: ”Det var ikke Meningen at komme med alt dette, men det flød mig pludselig i Pennen, fordi jeg syntes jeg sad over for en mig hengiven, sympatisk Menneskesjæl, som forstaar, at man omsider en sjælden Gang kan føle sig forstemt og trænger til lidt Luft”.

Hun sluttede brevet med håbet om at høre fra Karin Michaëlis eller om et møde, hvor hun kunne takke forfatterinden for hendes Velvilje, ”baade før i Tiden – og nu.”⁷

Der findes ikke flere breve dem imellem, og det vides ikke, om Camilla Bertram fik noget legat.

Ingen af dem kunne forudse, at Karin Michaëlis få år senere ville komme i en situation, hvor hun selv behøvede økonomisk hjælp af familie og venner, både under sit lange ophold i USA 1939-46 og i årene derefter i Danmark indtil sin død i 1950.

PS.

En pudsig forbindelse mellem Bertramfamilien og Karin Michaëlis var, at der blev hentydet til hende i 1912 i en sang til arkitekt Viggo Bertrams datter *Agnetes* studentergilde. En onkel, kontorchef Marcus Wesenberg, nævnedes i sangen to kvinder, der var meget kendt i samtiden, (Karin Michaëlis: ”Den farlige Alder”, 1910, sprogforskeren Lis Jacobsen, dr. phil 1910):

”... Saa Karins Erfaring,
Lis's Doktorforklaring,
Desligeste Damer af Aand - Nok derom. De Bøger, Papir og Blæk
Hør' under Rubriken: Rævebræk.
I Aften, i Aften allenfals alles ist weg.

7 Camilla Bertrams to breve og Marie Sybergs brev findes i Det kgl. Bibliotek)

Hvor inspirationen end kom fra, blev *Agnete Bertram* Danmarks første kvindelige cand. mag. i gymnastik. Hun fik et vidtspændende virkefelt som skaber af Bertramgymnastik for kvinder, som skulle være videnskabeligt funderet og stræbe efter skønhed og balance. I 1920 stiftede hun sit eget institut, og hun skrev bøger om gymnastik og turnerede med elever både i Danmark og udlandet, hvor hun også holdt mange foredrag og inspirerede til nytænkning.

Som man ser, prægedes Bertramfamilien i flere generationer af æstetiske værdier og af selvstændige kvinder.

Tak til Jacob Bertram for tilladelse til at anvende citatet fra sangen samt fotoet til højre.

Vores samarbejde med hensyn til både materiale og samtaler har været uvurderligt under udarbejdelsen af denne artikel. KK

Opvisning af Bertramgymnastik. Dragter og holdning viser inspiration fra græsk kunst.

I Berlingske Tidende kunne man den 28. august 1924 samtidigt læse annoncer fra Agnete Bertram og fra hendes faster Camilla Bertram. (mediastream)

<p>Konsthistorie. Timer søges ved Dagdomskursus. D. S. Copmans, Lykkesholms Alle 1 A. 1. Sal. Tel. V. 5723 U. 516-516.</p>	<p>Ol. Koberger 18. Hvermands Brevskole Lærer i Engelsk, Fransk og Tysk Udfærdige Oplysninger i Billet, nrk 4004 til B. Y. Costralen, Ragsbølle Elevs i Spanisk og Engelsk modtages på alle Hold Overretter bestilles særskilt. Brev 5488 Vega.</p>	<p>19 Kr. med Tønde Vester 117 V.</p>
<p>Agnete Bertram Kvindegymnastikskole Undervisning hos Leta Sept. i Studenterforeningen o. a. St. Indmeldelse i Stam- pegsade 6, Vester 2001 V. Kl. 10-2. Program sendes.</p>	<p>Fransk. Fra Mary Clausen modtages alle Op- lysninger den 1ste September, 12-2. 11 Aar i Franske Bet. Parlerede 2. 4. K. Brug nogle ledige Timer til at lære Engelsk. Praktisk og øvet Undervisning. S. H. Petersen, St. Pæde- rude M. 1. Træffe 11-1. 5-4.</p>	<p>Emily Thornfield modtager efter Sangelever. Gøthersgade 158. Tel. Brev 7454</p>
<p>Privat-Akademiet Architekten, Maler og Billedhuggerkunst. Oplysninger samt Forbudelse af Kursusbe- holdning, søges til Vedtægter, Program tilsendes. Nyhavn 11, 2. Et. Tel. Brev 1442 r. kl. 10-11 Huset Hjørner Maler, Lærer ved Kunstskolen. Oplæringskandidat, Paul Skovhus. Lærere M. A. A.</p>	<p>Tysk Undervisning samt Konversation gives af dagligt med Dansk. (Indfødt). Tel. Vester 2001 X. Hollensk 18 Kr. med Frk. Tønde fra Porsens. Højregade bedste Akrost Lærere ved Danske Akrost. Siden Sep- tember begynder Hold-Undervisningen Formiddag. Eftermiddag. Aftener Grammatisk Konversation. kan i Be- trækket. Viderekomme. Dansk Koleforberedelse gratis ved Indmeldelse til hele Kurset. Høstet vil ske uden Kursus. Brev Kongensgade 42. 2.</p>	<p>Sang. Augusta Noack Stormgade 53, 2. Etage. Tel. Brev 7414 Tr. hør 12-1 og 5-7</p>
<p>Thorvaldsenskolens Børnehavn. Fra 1. Oktober d. A. ønsker De kør- ende Skoler en Børnehavn i Skole- bygningen Thorvaldsensvej 5. Indmeldelse modtages af Skolens Bestyrelse, Frøken D. Krag. See Indmeldelse.</p>	<p>Fr. M. Løjmanns Sprogkursus. Fransk, Engelsk, Dansk. Se Anne Plads 18, 1. Et. Tel. Palæ 1903. Elevs modtages i Engelsk.</p>	<p>Thora Keller. Sangundervisning. Frederiksberg Allé 40, 3. Sal. Tel. Vester 1631 Y fra 9-12.</p>
		<p>Camilla Bertram. Undervisningen begynder 1. Sept. Tr. 12-1 Vedroffvej 21. Tel. Vester 2471 X.</p>

Karin Michaëlis er kommet til Litauen

Siauliai er en by i det nordlige Litauen med omkring 120.000 indbyggere, landets fjerdestørste by. I 1236 vandt litauerne her et slag imod en gren af den tyske orden, og også i de følgende århundreder forsvarede man sig dygtigt mod ordenens invasionen fra vest. Senere blev landet en katebald for russiske og tyske tropper, og Siauliai led stor overlast både i 1. og 2. verdenskrig, hvor dens store jødiske befolkningsandel næsten blev udryddet.

Historiske hændelser fylder derfor stadig meget i befolkningens bevidsthed, og på Litauens nationaldag d. 16. februar fejrer man hvert år den dag i 1918, hvor landets råd erklærede sig uafhængigt og demokratisk, trods tysk besættelse. Kun i en kort mellemkrigstid kom disse begreber til at gælde, og først med Gorbachovs reformpolitik blev et uafhængigt og demokratisk Litauen en realitet i 1991.

I Siauliai spiller kultur en væsentlig rolle. Dets **Statslige drama-teater** begyndte sin eksistens i 1931, men fik først sin egen bygning i 1941. Teatret blev stukket i brand af tyske tropper inden deres flugt fra byen, men siden er det genopstået og er blevet restaureret og udvidet flere gange.

Dette teater holdt den 20. september 2024 premiere på en nyskrevet dramatisering af

Karin Michaëlis' roman **"Mor"**. Forestillingens titel er **Duktė** (= datteren), og omformningen til skuespil er foretaget af teatrets mangeårige store og alsidige skuespiller **Nijolė Mirončikaitė**. Hun spiller selv rollen som moderen og har også instrueret skuespillet. Hun er født 1941, og siden hun kom til teatret i Siauliai i 1964, har hun virket som skuespiller, instruktør, lærer for unge skuespillere, indspillet film og været både forfatter og vært ved tv-udsendelser. I årenes løb har hun modtaget mange udmærkelser for sin skuespilkunst og sin vidtspændende kreativitet.

Skuespilleren **Juratė Budriunaitė**, f. 1973, som spiller datteren, er kendt fra både teaterforestillinger og tv-serier. Hun optræder også som sanger og akkompagnerer sig selv på accordeon. Den ældste jødiske træsynagoge, som havde overlevet, blev restaureret i 2020, og under dens loft, der er malet som Paradisets himmel, fremførte hun d. 14. september **"... rejse"**, en litterær-musikalsk komposition om at rejse på en oprørske måde. Hvert år afholdes der d. 14. september en jødisk festival til minde om byens rige jødiske kulturarv.

”**Mor**” er en roman, skrevet tre år efter, at Karin Michaëlis’ gamle mor var død i 1932 i en alder af 92. Det er en af de mest charmerende af Karin Michaëlis’ bøger, fuld af humor og varme. Der var et rigt erindringsstof at bygge på, eftersom moderen **Nielsine Brøndum** havde tilbragt sine sidste 11 år hos sin datter. Det meste af tiden havde hun været i forbavsende god fysisk form, og hvor man i ”**Pigen med glasskårene**”, 1. del af Karin Michaëlis’ erindringer, så hende som en kvinde, der underordnede sig sin mand, var hun på Thurø efterhånden kommet til at føle sig som en lille dronning. Det er kosteligt at se, hvordan både Karin Michaëlis og den unge pige i huset, Lykke, udviklede stor ekspertise i umærkeligt at forhindre oprækkende problemer. Moderen er skildret med kærlig overbærenhed og savn.

I et udateret brev til søsteren Alma, som må være fra det tidligere efterår 1931, fortæller hun om sine planer om at flytte fra Torelore til det store Bergmannhus, noget moderen tager ivrigt del i. ”Mor glæder sig til det nye Hus, og jeg tror, det bliver dejligt. [...] Mor er i saa godt Humør, hun elsker at gaa rundt og se, hvor pænt alting efterhaanden bliver.” Flytningen trak ud til efter moderens død, og i et senere brev til Alma, fra efteråret 1933, skrev Karin Michaëlis: ”Jeg savner saadan Mor til at glæde sig over alt hvad der er kønt. Hun vilde have nydt dette Hus, der virkelig er et Fund. Det er jo slet ikke kønt udvendig, kun herskabeligt, men indvendig er det som en Drøm.”

I **teatrets program** blev skuespillet præsenteret på følgende måde:

Den danske forfatter Karina Mikaelis giver et kærligt og mildt humoristisk billede af sin mor i sin selvbiografiske roman *Mor*. Forestillingen vil levendegøre adskillige episoder fra romanen, som viser det farverige spektrum af følelser mellem familiemedlemmer. Ligesom romanens forfatter fortæller de, som har skabt forestillingen, om en mor og hendes børn. Kender mødre virkelig deres børn bedst? Hvordan lever børn med skyggerne af deres forældres fortid? Hvordan kan de elske deres kære uden at gøre dem ondt?

I en mail til Karin Michaëlis selskabets redaktør beskrev teatrets manager *Renata Baltraitiene* **premieren**:

Forestillingen blev særdeles festlig både for publikum og skuespillere og for alle, der havde været med til at sætte den op. Instruktøren Nijolė Mirončikaitė, som også spillede hovedrollen som moderen, fik underfundigt fremdraget kernen i Karina Mikaelis’ værk – et intenst og varmt billede af det at være mor, kompleksiteten i menneskers forhold til hinanden og den evigtvarende kærlighed til ens kære. Scenebilledet af *Roma Gilė* og *Vadim Kamrazers* musik skabte en atmosfære som hensatte publikum til livet på en lille dansk ø, hvor minder, dagligdagen og indre erfaringer flettes sammen.

Forestillingen rev publikum med lige fra begyndelsen. Episoder fra romanen, som røber de overordentlig stærke følelser mellem mor og datter, fik liv på scenen – fra kærlige, muntre øjeblikke til ømtålelige situationer, som satte mange overvejelser i gang. Sammen med personerne på scenen kom publikum med på en rejse, som var fuld af spørgsmål: er mødre dem, der kender deres børn bedst, hvordan tackler man fortiden, og hvordan elsker man nogen uden at blive en byrde?

Efter forestillingen stod det publikum klart, at dette værk, som handler om en mor og hendes datter, indbyder tilskueren til at tænke over sit personlige forhold til sine nærmeste. Mange gik ud af salen med et smil eller en tåre i øjet, taknemlige over at have set en varm og oprigtig, men også sårbar relation blive skildret på scenen.

SMULER

Klip fra *Karin Michaëlis' Notitskalender 1907*

(Randers stadsarkiv)

Middag Georg Brandes

Tilstede var foruden den ”tyske Familie” kun Falkenfleths og Otto Benzons. Jeg havde en Major Gaedecker til Bords.

Har aldrig set G.B. have et saa vidunderlig dejligt Udtryk, eller i det hele taget være saa indtagende kær.

(14. januar 1907)

Traf tilfældigt Bendix på Gl. Kongevej. Gik Frederiksberghave – langt og længe. Vi er Venner, ubrydeligt Venner.

Han ønskede, jeg som Værtinde gav mig mere Ro og ikke agerede for meget Husmoder og ikke gennede med Gæsterne. Skal prøve.

Fortalte ham om Forbryderromanen, jeg igaar begyndte.

Han sagde, jeg var i Slægt med Drachmann, det krænkede.

Julie erklærede mig for paaholdende i Huset. Mon! ----

(15. marts 1907)

- *Haagen Falkenfleth* (1875-1957), journalist ved den konservative avis Nationaltidende, hvor han anmeldte dramatik og bøger.

- *Otto Benzon* (1856-1927), apoteker, forfatter, især af satiriske lystspil. Indstiftede i 1907 et forfatterlegat for at hædre *Georg Brandes* (1842-1927), der i begyndelsen selv udvalgte pristagerne.

Som den første modtog Henrik Pontoppidan legatet, på Brandes' fødselsdag d. 4. februar 1908.

I 1914 blev det tildelt Sophus Michaëlis og i 1926 Karin Michaëlis – som den første kvinde.

- *Victor Bendix* (1951-1926), komponist, pianist, dirigent, Karin Michaëlis' klaverlærer i København. Derefter var de gode venner resten af livet.

-*Forbryderroman: Ghettoens Blomst*, 1907.

- *Julie Føste* (1880-1978), husbestyrerinde hos Sophus og Karin Michaëlis, efter sit giftermål bosat i Svendborg og en god veninde af Karin Michaëlis (se Troldspejlet nr. 29).

K.K.